การสำรวจสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้รักษาโรคกระดูกในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

The Ethnobotanical Survey of Plants Used for Treatment of Bone Disorders in Amphur Muang, Mahasarakram Province

นิพนธ์ต้นฉบับ

Original Article

ธนิดา ทางไธสง, วนิดา ไทรชมภู* และ เมธิน ผดุงกิจ

หน่วยปฏิบัติการวิจัยเภสัชเคมีและผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม 44150

* **ติดต่อผู้นิพนธ์:** wanida_c@msn.com

วารสารไทยเภสัชศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ 2554;6(1):7-11

Thanida Thangthaisong, Wanida Caichompoo* and Methin Phadungkit

Pharmaceutical Chemistry and Natural Products Research Unit, Faculty of Pharmacy, Mahasarakham University, Kantaravichai, Mahasarakham, Thailand 44150

* **Corresponding author:** wanida_c@msn.com

Thai Pharmaceutical and Health Science Journal 2011;6(1):7-11

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อรวบรวมชื่อสมุนไพรพื้นบ้านและตำรับยาที่ใช้ในการรักษาโรคกระดูก โดยคัดเลือกสมุนไพรที่มีสรรพคุณที่เกี่ยวกับการบำรุงกระดูก บำรุงเส้นเอ็น ดับพิษกระดูก และสมุนไพรที่บำรุงสตรีหลังหมดประจำเดือน **วิธีการศึกษา:** เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านในเขตอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม **ผลการศึกษา:** พบว่ามีหมอพื้นบ้านจำนวน 12 คน ทั้งหมดเป็นเพศชาย อายุระหว่าง 60 - 70 ปี มีประสบการณ์การรักษาโรคกระดูก 20 ถึง 40 ปี หมอพื้นบ้านใช้สมุนไพรในรูปแบบยาตำรับจำนวน 7 ตำรับ สมุนไพรเดี่ยว 2 ชนิด จากสมุนไพรจำนวน 42 ชนิด จากพืชทั้งหมด 31 วงศ์ จัดแยกตำรับยาตามกลุ่มอาการของโรคได้ 4 กลุ่มได้แก่ 1) กลุ่มรักษากระดูกหัก 2) กลุ่มแก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น 3) กลุ่มบำรุงโลหิตสตรี และ 4) กลุ่มแก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก **สรุป:** พบว่ามีสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้รักษาโรคกระดูกในเขต อ.เมือง จ.มหาสารคาม หากศึกษาต่อในด้านองค์ประกอบทางเคมีและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาจะเป็นประโยชน์ในการนำสมุนไพรมาใช้เป็นยารักษาโรคกระดูกเสื่อมหรือบำรุงกระดูก และเพื่อจัดทำมาตรฐานสมุนไพรของตำรับยาพื้นบ้านไทยต่อไป

คำสำคัญ: บำรุงกระดูก, สมุนไพรพื้นบ้าน, บำรุงเส้นเอ็น

Abstract

Objective: To study the ethnobotanical plants and formulae used as tonics for bone and tendon functions, remedies for bone disorders, and tonics for postmenopausal women. **Method:** The study was carried out by interviewing traditional healers in Amphur Muang, Mahasarakham Province. **Results:** The results showed that 12 traditional healers were male with ages of 60 to 70 years. They had an experience of treatment of bone and bone-related disorders about 20 to 40 years. Seven formulae and 2 individual plants commonly used for bone disorders were from 42 individual ethnobotanical plants and 31 families. These individual plants and formulae were classified into 4 groups including 1) remedy for bone fracture 2) pain relief and tonics for tendon 3) women's blood tonics and 4) tonics for blood circulation and bone functions. **Conclusion:** Ethnobotanical plants used as remedies and tonics for bone, tendon, blood circulation in Amphur Muang, Mahasarakham province were identified. There is a need to investigate chemical constituents and pharmacological activities of the plants as well as to perform the quality control of the herbal formulae.

Keywords: ethnobotanical plants, bone tonics, tendon tonics

บทนำ

โรคกระดูกพรุนคือภาวะที่กระดูกทั่วร่างกายมีมวลกระดูกลดลง และมีการเสื่อมสลายของเนื้อเยื่อกระดูก โดยมีการเสื่อมสลาย (bone resorption) มากกว่าการสร้าง (bone formation) ทำให้กระดูกเปราะบางไม่แข็งแรง และแตกหักง่ายกว่าปกติ โรคกระดูกพรุนนอกจากจะเป็นปัญหาสาธารณสุขแล้วยังก่อให้เกิดปัญหากับระบบเศรษฐกิจอีกด้วย จากประมาณการค่าใช้จ่ายทั่วโลกในการดูแลรักษาโรคกระดูกพรุนในปี 1997 ประมาณ 131.50 พันล้านดอลลาร์ ซึ่งในสหรัฐอเมริกามีค่าใช้จ่ายในแต่ละปีประมาณ 20 พันล้านดอลลาร์ ส่วนประเทศในยุโรปประมาณ 30 พันล้านดอลลาร์[1] แพทย์แผนปัจจุบันให้ยารักษาโรคกระดูกพรุน และให้แคลเซียมและวิตามินดีที่เพียงพอร่วมด้วย ซึ่งการใช้ยาแผนปัจจุบันในการรักษาอาจทำให้เกิดผลข้างเคียงกับผู้ป่วย เช่น การใช้ฮอร์โมนเพศอาจเพิ่มความเสี่ยงต่อการเป็นมะเร็งเต้านมและมะเร็งเยื่อบุมดลูก และยาในกลุ่ม bisphosphonates สามารถลดอัตรากระดูกหักได้ประมาณร้อยละ 50 แต่มีผลระคายเคืองหลอดอาหารซึ่งพบมากถึง 1 ใน 3 ของผู้ใช้ยา เป็นต้น[2]

ปัจจุบันสมุนไพรเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการดูแลสุขภาพ ซึ่งในอดีตการใช้สมุนไพรรักษาโรคนั้นได้จากการสืบทอดองค์ความรู้และจดจำกันมาจนทำให้เกิดเป็นยาพื้นบ้าน (Folk medicine) มีการใช้กันในชุมชน หรือเป็นยาแผนโบราณ (Traditional medicine) ในตำรายาแผนโบราณ (ยาแผนไทย) ได้กล่าวว่าสมุนไพรที่มีรสมันมีสรรพคุณมีฤทธิ์ช่วยบำรุงเส้นเอ็น แก้เส้นเอ็นพิการ แก้ปวดเมื่อย บำรุงไขข้อ บำรุงเยื่อกระดูก เป็นยาอายุวัฒนะ ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย พืชสมุนไพรที่มีรสมัน ได้แก่ เมล็ดงา เมล็ดถั่วลิสง หัวแห้ว และข้อมูลจากตำรากกยาอีสานกล่าวว่า ไส้ไก่ (กระดูกงู, จะอึ้งปั้วะ) มะดูก ขวากไก่ และดูกใสเป็นสมุนไพรที่มีสรรพคุณใช้แก้ดับพิษในกระดูก คือ ช่วยทำให้อาการพิษในกระดูก เช่น เจ็บปวดกระดูกหรือกระดูกเปราะหมดไป และมีสรรพคุณแก้ปวดกระดูก ปวดข้อ บำรุงกระดูก เส้นเอ็นพิการ และยังพบว่ามีการใช้โกฐกระดูกหรือหัวข้าวเย็นร่วมกับสมุนไพรอื่น เช่น ผลผักชี ในตำรับยารักษากระดูกด้วย[3,4] ส่วนข้อมูลการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคกระดูกตามหลักการแพทย์แผนจีน พบว่ามีการใช้ทั้งสมุนไพรเดี่ยวและตำรับสมุนไพร โดยการคัดเลือกสมุนไพร

ชนิดใดมารักษามักอาศัยหลักทฤษฎีการแพทย์แผนจีนที่ว่าไตทำหน้าที่เป็นแหล่งของสารจำเป็นในการดำรงชีวิต การสืบพันธุ์ รวมทั้งอสุจิและไข่ นอกจากนั้นไตยังเป็นแหล่งกำเนิดของกระดูกและช่วยสร้างไขกระดูก ดังนั้นถ้าไตทำงานไม่สมดุลหรือบกพร่อง (kidney deficiency) อาจเป็นสาเหตุให้การสร้างไขกระดูกน้อยลง ตามหลักทฤษฎีดังกล่าวจึงมีการนำพืชสมุนไพรที่มีสรรพคุณช่วยบำรุงไตมาใช้รักษาโรคกระดูกตั้งแต่โบราณ[2] เป็นต้น

ด้วยเหตุโรคกระดูกพรุนเป็นปัญหาที่สำคัญและประชากรทั่วโลกมีแนวโน้มที่จะเกิดภาวะโรคกระดูกเสื่อมหรือกระดูกพรุนมากขึ้นโดยเฉพาะกลุ่มหญิงวัยหลังหมดประจำเดือนและกลุ่มผู้สูงอายุ ดังนั้นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมและป้องกันการเกิดโรคดังกล่าวในกลุ่มเสี่ยง จึงมีการวิจัยและพัฒนายาจากสมุนไพรมาใช้โดยหวังว่าจะทดแทนการใช้ยาแผนปัจจุบันบางส่วนได้ จึงจำเป็นต้องศึกษารวบรวมพืชสมุนไพรพื้นบ้านที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระดูก โดยในเบื้องต้น ตำรายาแพทย์แผนไทยและตำรายาพื้นบ้านอีสาน ได้กล่าวถึงสมุนไพรที่รักษากระดูกว่ามีสรรพคุณดับพิษในกระดูก แก้ปวดกระดูก ปวดข้อ บำรุงกระดูก เส้นเอ็นพิการ เป็นต้น จึงควรรวบรวมชื่อสมุนไพรที่มีสรรพคุณที่อาจพัฒนาเป็นยารักษาโรคกระดูกได้ การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและรวบรวมสมุนไพรพื้นบ้านและตำรับยาที่ใช้ในการรักษาโรคกระดูก โดยคัดเลือกสมุนไพรที่มีสรรพคุณเกี่ยวกับการบำรุงกระดูก ดับพิษกระดูก บำรุงเส้นเอ็น และสมุนไพรที่บำรุงสตรีหลังหมดประจำเดือน จากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เพื่อช่วยให้การศึกษาในอนาคตในส่วนพฤกษเคมีและการทดสอบฤทธิ์ทางชีวภาพของสมุนไพรหรือตำรับยาที่ใช้บ่อยสะดวกขึ้น

วิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (Survey study) โดยประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาเป็นหมอพื้นบ้านที่มีชื่ออยู่ในข้อมูลรายชื่อหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์รักษาโรคเกี่ยวกับกระดูกในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม จากงานวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญาหมอพื้นบ้านในการรักษาโรคกระดูกพรุน ศึกษากรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม”[5] โดยสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านเกี่ยวกับชื่อสมุนไพร (ชื่อพื้นบ้าน) และยาตำรับที่มีสรรพคุณบำรุงกระดูก ดับพิษกระดูก บำรุงเส้นเอ็น และบำรุงสตรีหลังหมดประจำเดือน ส่วนที่ใช้ ประโยชน์และวิธีใช้ ดำเนินการสัมภาษณ์ระหว่างเดือนมกราคม - ตุลาคม พ.ศ. 2553 นำเสนอผลการศึกษาในเชิงพรรณนา การศึกษานี้ได้รับอนุมัติทางจริยธรรมการวิจัยจากกองส่งเสริมการวิจัยและบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาสารคามแล้ว (เลขที่ 0162/2553)

ผลการศึกษา

จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์รักษาโรคเกี่ยวกับกระดูกในอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามพบว่ามีหมอพื้นบ้านจำนวน 12 คน ทั้งหมดเป็นเพศชาย อายุเฉลี่ยระหว่าง 60 - 70 ปี จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีประสบการณ์การรักษาโรคกระดูกระหว่าง 20 - 40 ปี ใน 12 คนนี้ 8 คนเป็นหมอพื้นบ้านรักษากระดูกหัก

จากการสัมภาษณ์พบว่าหมอพื้นบ้านมีการใช้สมุนไพรในรูปแบบยาตำรับจำนวน 7 ตำรับ สมุนไพรเดี่ยวจำนวน 2 ชนิด จากสมุนไพรจำนวน 42 ชนิดจากพืชทั้งหมด 31 วงศ์ โดยตำรับยาทั้ง 7 นั้น หมอพื้นบ้านใช้รักษาผู้ป่วยมากกว่าหนึ่งอาการ เมื่อนำตำรับยามาจัดแยกตามกลุ่มอาการของโรคที่หมอพื้นบ้านใช้ จัดได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มรักษากระดูกหัก 2) กลุ่มแก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น 3) กลุ่มบำรุงโลหิตสตรี และ 4) กลุ่มแก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก (ตารางที่ 1) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ตำรับยากลุ่มรักษากระดูกหัก หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ใช้น้ำมันงาขาวรักษาคนไข้ที่กระดูกหัก เช่น หมอพื้นบ้าน ก อายุ 67 ปี มีประสบการณ์การรักษากระดูกหัก 16 ปี นำเมล็ดงาตำเอาน้ำมันมาทาเช้า-เย็น ร่วมกับคาถา และใส่เฝือกไม้ไผ่ ใช้เวลารักษา 1 สัปดาห์-1 เดือน รักษาผู้ป่วยมาแล้วมากกว่า 200 รายพบว่ากระดูกผู้ป่วยหายเป็นปกติ ส่วนหมอพื้นบ้าน ข อายุ 62 ปี มีประสบการณ์การรักษากระดูกหักมา 21 ปี ใช้น้ำมันงาขาวรักษากระดูกหัก ใช้เวลารักษาประมาณ 1 เดือน ระหว่างรักษาห้ามรับประทานสัตว์ป่า ปลาร้า สุรา นอกจากนั้น หมอพื้นบ้านบางคนใช้น้ำมันงาดำ น้ำมันเลียงผา และน้ำมันมะพร้าวร่วมด้วย

2) ตำรับยากลุ่มแก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น พบตำรับยา 4 ตำรับ โดยตำรับแรกประกอบด้วยสมุนไพร 8 ชนิด ได้แก่ ต้นเปล้า ไมยราบ ใบมะขามเปรี้ยว ใบเหงือกปลาหมอ ใบมะคำไก่ ใบส้มป่อย ใบหนาด และใช้การบูรแต่งกลิ่นของตำรับ ในตำรับนี้หมอพื้นบ้าน ค ใช้สมุนไพรทั้งหมดในตำรับตำให้เข้ากันและนำไปพอกบริเวณที่ปวดประมาณ 7 วัน โดยระบุว่าคนไข้ส่วนใหญ่หายจากอาการปวด ตำรับที่ 2 ประกอบด้วยสมุนไพร 10 ชนิด ได้แก่ ผาก (กาฝาก) จิ้วผา ผากน้อยหน่า ผากมะนาวบ้าน ผากแก (สะแก) หมากพิลา (ทับทิม, เหนือเรียกมะก๊อ) ผากมะม่วง ไม้ไผ่เหลือง และอ้อยดำ ใช้รักษาเส้นเอ็น วิธีใช้คือต้มสมุนไพรในตำรับในปริมาณที่เท่ากัน ต้มกับน้ำแล้วดื่ม ระบุว่าสามารถบรรเทาอาการปวดขาได้ ตำรับที่ 3 ใช้ในลักษณะลูกประคบ โดยหมอพื้นบ้านท่านนี้มีประสบการณ์การใช้ลูกประคบรักษาประมาณ 500 ราย ช่วยบรรเทาอาการปวดในผู้ป่วยเกือบทุกราย ส่วนประกอบลูกประคบ ได้แก่ ใบว่านน้ำ ใบหนาด ต้นและใบเปล้า ต้นตะไคร้หอม ใบส้มป่อย ใบพลับพลึง ใบมะขาม เหง้าไพล การบูร และเกลือ ตำรับที่ 4 เป็นยาต้มประกอบด้วยสมุนไพร ในตำรับนี้หมอพื้นบ้าน ได้แก่ ต้นเล็บแมว ต้นคัดเค้า ต้นกำแพงเจ็ดชั้น มีการ

แต่งรสด้วยรากเอ็นอ้า และหมากกันครก จากนั้นใช้ใบและต้นย่านางแดงมาแต่งสี วิธีทำคือ นำสมุนไพรทั้งหมดในปริมาณที่เท่ากันมาต้ม ตำรับนี้ใช้รักษาผู้ป่วยมาแล้วประมาณ 500 ราย ระบุว่าประสบผลสำเร็จในทุกราย

3) ตำรับยากลุ่มบำรุงโลหิตสตรี พบมี 2 ตำรับ ตำรับแรกประกอบสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่ ต้นคัดเค้า ต้นเล็บแมว และต้นซากโก (มะเกลือกา ตะโกผี) วิธีใช้คือ ใช้สมุนไพรในปริมาณที่เท่ากัน ต้มน้ำดื่ม 1 - 2 วัน ช่วยให้หายปวดศีรษะ เจ็บท้องน้อย และหน้าหมองคล้ำ ตำรับนี้มีประสบการณ์ในการใช้รักษามาแล้วประมาณ 500 ราย ผลการรักษาพบว่าผู้ป่วยส่วนใหญ่หายจากอาการปวดศีรษะและเจ็บท้องน้อย ตำรับที่ 2 ประกอบด้วยสมุนไพร 5 ชนิด ได้แก่ ต้นย่านางแดง รากพวงพี รากสะหมัดหัวขาว รากสะหมัดหัวแดง ต้น/แก่นฝางแดง ตำรับนี้มีสรรพคุณช่วยฟอกโลหิต แก้มดลูกหย่อน อาการตกขาว และช่วยทำให้ผิวหน้าใสผุดผ่อง วิธีใช้คือ นำสมุนไพรมาบดให้ละเอียดจากนั้นทำเป็นยาลูกกลอน ยาดอง หรือต้ม ตำรับนี้ต้องใช้เวลารักษาประมาณ 1 - 2 สัปดาห์ มีข้อห้ามใช้ในหญิงตั้งครรภ์ใน 1 - 2 เดือนแรก

4) กลุ่มแก้เลือด-ลมไม่ดีและบำรุงกระดูก พบ 1 ตำรับ ประกอบด้วยสมุนไพร 12 ชนิด ได้แก่ รากปลาไหลเผือก ใบ/ต้นกำลังเสือโคร่ง ต้น/รากกำแพงเจ็ดชั้น ลำต้น/รากทรายเดน เถาสะค้านขาว งวงช้างแดง กฤษณา รากเก้านางนี ลำต้นตูมตัง ลำต้นดูกใส ลำต้นคีรีนกกด และลำต้นเล็บแมว วิธีใช้คือ นำสมุนไพรในตำรับปริมาณที่เท่ากันต้มเอาน้ำดื่ม หรือบดเป็นผงละลายน้ำดื่มครั้งละ 2 ถ้วย นอกจากนั้นหมอพื้นบ้านยังระบุว่าห้ามใช้ตำรับนี้ในผู้ที่เป็นเบาหวาน ความดันโลหิตสูง โรคไต โรคไขมันในเลือดสูง และโรคหัวใจ และจากประสบการณ์ที่ผ่านมาพบว่าคนไข้ส่วนใหญ่พอใจเนื่องจากหายจากอาการปวดกระดูก

ตารางที่ 1 สมุนไพรและตำรับยาสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคกระดูก

No.	สมุนไพร/ตำรับยา	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์[6-10]	ส่วนที่ใช้	วงศ์
1	น้ำมันงาขาว/ดำ	งา	*Sesamum indicum* L.	น้ำมัน	Pedaliaceae
2	น้ำมันมะพร้าว	มะพร้าว	*Cocos nucifera* L.	น้ำมัน	Palmae
3	ตำรับใช้แก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น	เหงือกปลาหมอ	*Acanthus ebracteatus* Vahl.	ใบ	Acanthaceae
		หนาด	*Blumea balsamifera* (L.) DC.	ใบ	Asteraceae
		เปล้า (น้อย/ใหญ่)	*Croton* sp.	ต้น ใบ	Euphorbiaceae
		มะคำไก่	*Drypetes roxburghii* (Wall.) Hurusawa	ใบ	Euphorbiaceae
		ไมยราบ	*Mimosa pudica* L.	ต้น	Fabaceae
		มะขามเปรี้ยว	*Tamarindus indica* L.	ใบ	Leguminosae- Fabaceae
		ส้มป่อย	*Acacia concinna* (Willd.) DC.	ใบ	Leguminosae-Minosoideae
		ผากมะม่วง	*Mangifera indica* Linn.	ต้น	Anacardiaceae
		ผากน้อยหน่า	*Annona squamosa* Linn.	ต้น	Annonaceae
		ผากงิ้วผา	*Bombax anceps* Pierre	ต้น	Bombaceae
		ไผ่เหลือง	*Bambusa vulgaris* Schrad. ex J.C.Wendl.	ต้น	Poaceae
		อ้อยดำ	*Saccharum sinense* Roxb.	ต้น	Gramineae
		ผากมะนาวบ้าน	*Citrus aurantifolia* (Christm) Swing.	ต้น	Rutaceae
		แก (สะแก)	*Combretum* sp.	ต้น	Combretaceae
		หมากพิลา	*Punica granatum* Linn.	ต้น	Punicaceae
4	ตำรับใช้แก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น	ตะไคร้หอม	*Cymgopogon winterianus* Jowitt.	ต้น	Gramineae
		ไพล	*Zingiber cassumunar* Roxb.	เหง้า	Zingiberaceae
		มะขามเปรี้ยว	*Tamarindus indica* L.	ใบ	Leguminosae- Fabaceae
		ส้มป่อย	*Acacia concinna* (Willd.) DC.	ใบ	Leguminosae-Minosoideae
		หนาด	*Blumea balsamifera* (L.) DC.	ใบ	Asteraceae
		เปล้า (น้อย/ใหญ่)	*Croton* sp.	ต้น ใบ	Euphorbiaceae
		ว่านน้ำ	*Acorus calamus* L.	ใบ	Araceae
		ใบพลับพลึง	*Crinum asiaticum* L.	ใบ	Amaryllidaceae
5	ตำรับใช้แก้ปวดเส้นเอ็นและบำรุงเส้นเอ็น	กำแพงเจ็ดชั้น	*Salacia chinensis* L.	ต้น	Celastraceae
		ย่านางแดง	*Bauhinia strychnifolia* Craib.	ใบ ต้น	Leguminosae-Caesalpinoideae
		หมากกันครก	*Polyalthia* sp.	ต้น	Annonaceae
		เอ็นอ้า	*Osbeckia* sp.	ราก	Melastomaceae
		หมากเล็บแมว	*Ziziphus oenoplia* (L.) Mill. var. *oenoplia*	ต้น	Rhamnaceae
		คัดเค้า	*Oxyceros horridus* Lour.	ต้น	Rubiaceae
6	บำรุงโลหิตสตรีตำรับที่ 1	คัดเค้า	*Oxyceros horridus* Lour.	ต้น	Rubiaceae
		หมากเล็บแมว	*Ziziphus oenoplia* (L.) Mill. var. *oenoplia*	ต้น	Rhamnaceae
		ซากโก	*Diospyros* sp.	ต้น	Dioscoreaceae

(ต่อ)

ตารางที่ 1 (ต่อ) สมุนไพรและตำรับยาสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคกระดูก

No.	สมุนไพร/ตำรับยา	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์[5-10]	ส่วนที่ใช้	วงศ์
7	บำรุงโลหิตสตรีตำรับที่ 2	ย่านางแดง	*Bauhinia strychnifolia* Craib.	ใบ ต้น	Leguminosae-Caesalpinoideae
		สะหมัดหัวขาว	*Micomelum* sp.	ราก	Rubiaceae
		สะหมัดหัวแดง	*Micomelum* sp.	ราก	Rubiaceae
		พวงพี	*Clerodendrum* sp.	ราก	Verbenaceae
		ฝางแดง	*Caesalpinia sappan* Linn.	แก่น	Leguminosae-Caesalpinoideae
8	แก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก	เก้านางนี	*Goniothalamus elegans* Ast	ต้น	Annonaceae
		ทรายเดน	*Polyalthia cerasoides* (Roxb.) Benth. Ex Bedd.	ราก	Annonaceae
		กำแพงเจ็ดชั้น	*Salacia chinensis* L.	ต้น	Celastraceae
		คีรีนกกด	*Ellipanthus tomentosus* Kurz. var. *tomentosus*	ต้น	Connaraceae
		ดูกใส	*Suregada multiflorum* (A.Juss.) Baill.	ต้น	Euphorbiaceae
		สะค้าน	*Piper interruptum* Opiz	เถา	Piperaceae
		งวงช้างแดง	*Ventilago denticulata* Willd.	ต้น	Rhamnaceae
		กฤษณา	*Aquilaria crassna* Pierre ex Lecomte)	ต้น	Thymelaeaceae
		ปลาไหลเผือก	*Eurycoma longifolia* Jack	ราก	Simaroubaceae
		กำลังเสือโคร่ง	*Ziziphus attopoensis* Pierre	ใบ ต้น	Rhamnaceae
		ตูมตัง	*Naringi crenulata* (Roxb.) Nicolson	ต้น	Rutaceae
		หมากเล็บแมว	*Ziziphus oenoplia* (L.) Mill. var. *oenoplia*	ต้น	Rhamnaceae

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

จากการสำรวจสมุนไพรและตำรับยาที่รักษาโรคกระดูกครั้งนี้ พบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นหมอรักษากระดูกหักถึง 8 คน นอกจากนั้นหมอพื้นบ้านยังมีการใช้ตำรับยาสมุนไพรรักษาเส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็น แก้เส้น แก้ปวด บำรุงโลหิตสตรี รวมทั้งแก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก จากการศึกษาครั้งนี้ไม่พบตำรับยาที่มีสรรพคุณบำรุงสตรีหลังหมดประจำเดือน ในการรักษากระดูกหักนั้นหมอพื้นบ้านใช้น้ำมันงาขาว ถึงแม้ว่าหมอพื้นบ้านจะเชื่อว่าน้ำมันงาขาวจะช่วยต่อกระดูกและดับพิษกระดูก และน้ำมันที่บดได้จากงาขาวจะมีน้ำมันออกมามากกว่าน้ำมันจากงาดำก็ตาม แต่น้ำมันจากงาดำน่าจะมีผลในการรักษาเช่นเดียวกันกับน้ำมันงาขาว เนื่องจากในตำรายาแผนโบราณระบุว่าน้ำมันงาดำมีสรรพคุณลดการอักเสบ เมื่อนำมาทาบริเวณรอบข้อต่อจะช่วยอาการปวดบวมได้[3,4] นอกจากนั้นจากเอกสารงานวิจัยพบว่าสาร lignan glycoside ที่ได้จากเปลือกของเมล็ดงาดำ (black sesame seed coat) มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระที่แรงอีกด้วย[11]

ตำรับยาที่ใช้แก้อาการปวดเส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็น และตั้งลำเส้นนั้นพบว่ามีการมีใช้ทั้งยาพอก ยาประคบ และยาต้ม อาการปวดเส้นเอ็น ตึงเส้นเอ็นนั้นตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทยเรียกว่ากษัยเส้นเป็นการเจ็บป่วยที่เกิดจากความสึกหรอหรือว่าความเสื่อมของเอ็นกล้ามเนื้อ เอ็นยึดกระดูก (tendon) หรือเอ็นยึดข้อ (ligament)[12] หมอพื้นบ้านจะใช้สมุนไพรหลายชนิดมาตำรวมกันแล้วนำไปพอกบริเวณเส้นเอ็นที่ตึงขึ้นเป็นแนวยาว นอกจากนั้นยังใช้ลูกประคบมาประคบบริเวณเส้นเอ็นทำให้คลายอาการปวดและตึงเส้นเอ็น จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยพบว่าลูกประคบช่วยในการไหลเวียนของโลหิต[13] และเมื่อวิเคราะห์ส่วนประกอบของสมุนไพร เช่น ตะไคร้หอม มีน้ำมันหอมระเหยเป็นองค์ประกอบมีสรรพคุณช่วยให้ความสดชื่น ใบส้มป่อยมีสรรพคุณรักษาโรคผิวหนัง เหง้าไพลมีสรรพคุณลดอาการปวด บวมแดง การบูรมีสรรพคุณช่วยขับลม แก้ปวดเมื่อยตามข้อ[14,15] นอกจากนี้ ในตำรับยาต้มและยาพอกพบว่ามีสมุนไพรที่มีสรรพคุณแก้กษัยเส้นหรือเป็นยาแก้ปวดเมื่อยได้ เช่น กำแพงเจ็ดชั้น และมะคำไก่[16] เป็นต้น

ตำรับยาบำรุงโลหิตสตรีเป็นตำรับที่ใช้ทำให้ประจำเดือนมาเป็นปกติ เลือดลมดี ผิวพรรณสดใส จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยพบว่าตำรับดังกล่าวมีสรรพคุณสอดคล้องกับที่หมอพื้นบ้านใช้รักษา เนื่องจากสรรพคุณช่วยฟอกโลหิตของย่านางแดง โดยใช้ทั้งต้นต้มน้ำดื่มบำรุงโลหิตให้กับสตรีหลังคลอด รากพวงพีมีสรรพคุณช่วยฟอกโลหิต แก้เส้นลมอุดตัน รากสะหมัดหัวขาวและแดงใช้แก้กินของผิดสำแดง ต้น/แก่นฝางแดงมีสรรพคุณช่วยฟอกโลหิต แก้มดลูกหย่อน อาการตกขาว[17] ส่วนซากโก (มะเกลือกา หรือตะโกผี) มีสรรพคุณขับถ่ายเลือดและน้ำเหลือง เป็นต้น

นอกจากนี้ พบว่ามีตำรับยาสมุนไพรที่สมควรนำไปศึกษาด้านเคมีและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาเพื่อพัฒนาเป็นยารักษาโรคกระดูกหรือบำรุงกระดูกอยู่ 1 ตำรับคือตำรับที่ใช้แก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก จากสรรพคุณของตำรับยาหมอพื้นบ้านใช้ในการแก้เลือด-ลมไม่ดี และช่วยบำรุงกระดูกนั้น ตามหลักการแพทย์แผนไทยเลือด-ลมไม่ดีหมายถึง ลมในกองเลือด ลมเกิดจากผิดปกติของดี เอ็นกระดูก เนื้อและหัวใจ ซึ่งกระดูกเป็นแหล่งกำเนิดของเลือดเมื่อกระดูกเกิดความผิดปกติทำให้ระบบเลือดหมุนเวียนไม่สะดวก และทำให้เกิดอาหารปวดเมื่อยได้[3,12] เมื่อพิจารณาสมุนไพรแต่ละชนิดในตำรับ พบว่ารากปลาไหลเผือกมีสรรพคุณแก้ไข้ ถ่ายพิษ บำรุงกำลัง และแก้เลือดเดินไม่สะดวก[18] ใบ/ต้นกำลังเสือโคร่ง สรรพคุณช่วยเจริญอาหาร[19] ต้น/รากกำแพงเจ็ดชั้นสรรพคุณแก้ปวดเมื่อยและการแพทย์อายุรเวทใช้รักษาโรคกระดูกและข้ออักเสบ[20] ลำต้น/รากทรายเดนช่วยบำรุงกำลัง[21] เถาสะค้าน

ขาวและงวงช้างแดงมีสรรพคุณช่วยคลายเส้น[22] กฤษณาให้กลิ่นหอมรสซาติกลมกล่อม รากเก้านางนีช่วยขับสิ่งสกปรกออกทางรูขุมขน ลำต้นตูมตังมีสรรพคุณช่วยสมานกระดูกและข้อต่อ และยังมีฤทธิ์ต้านการอักเสบอีกด้วย ลำต้นดูกใสมีสรรพคุณช่วยขับพิษในกระดูกและใช้เป็นยาแก้กษัยเส้นแก้ปวดเมื่อย ลำต้นคีรีนกกดช่วยบรรเทาอาการปวดเมื่อย ลำต้นเล็บแมวช่วยบำรุงโลหิต และมีสรรพคุณในการแก้เลือดลมไม่ดี บำรุงกระดูก[23] ส่วนแนวทางเลือกในการวิจัยและพัฒนายาจากสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยารักษาโรคกระดูกเสื่อมหรือกระดูกพรุนนั้นจะเป็นสมุนไพรที่มีสารสำคัญกลุ่ม lignans, coumarins, flavonoids และ phytoestrogen และจากการทบทวนเอกสารงานวิจัยสมุนไพรในตำรับพบมีสมุนไพรบางชนิดที่มีสารสำคัญในกลุ่มดังกล่าว เช่น ต้นดูกใสพบสาร flavonoids[24] ส่วนตูมตังพบสารสำคัญกลุ่ม coumarins[25] เป็นต้น ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากสรรพคุณของตำรับยาที่หมอพื้นบ้านใช้ รวมทั้งสรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิดและสารสำคัญของพืชบางที่ชนิดที่พบ หากมีการศึกษาต่อไปในการด้านเคมีและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของตำรับจะเป็นประโยชน์ในการนำสมุนไพรไปใช้เป็นยารักษาโรคกระดูกเสื่อมหรือบำรุงกระดูก และจัดทำมาตรฐานสมุนไพรของตำรับยาต่อไป

กล่าวโดยสรุป การสำรวจและรวบรวมสมุนไพรและยาตำรับจากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านที่รักษาโรคกระดูก อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่ามียาสมุนไพรหลายตำรับที่ใช้รักษาเส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็น แก้เส้น แก้ปวด บำรุงโลหิตสตรี รวมทั้งแก้เลือด-ลมไม่ดี และบำรุงกระดูก ผลการศึกษาครั้งนี้สามารถนำไปใช้จัดทำมาตรฐานสมุนไพรของตำรับยาที่ใช้ในรักษาโรคกระดูกเสื่อมหรือบำรุงกระดูก และเพื่อประโยชน์ในการศึกษาด้านเคมีและฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาจากสมุนไพรต่อไปในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยครั้งนี้ได้รับสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2553 และขอขอบคุณหมอพื้นบ้านที่ให้สัมภาษณ์ทุกท่าน และคุณคมกริช วงศ์ภาคำ สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช ที่ช่วยให้คำแนะนำชื่อพื้นท้องถิ่นของสมุนไพร

เอกสารอ้างอิง

1. Iacona MV. Osteoporosis. *J PeriAnesth Nursing* 2007;22(3):175-183.
2. Caichompoo W. Antiosteoporotic from herbal medicines. *J Sci Technol MSU* 2010;29(2):217-223.
3. วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร. กรุงเทพฯ. โอเดียนสโตร์, 2540.
4. วงศ์สถิต ฉั่วกุล. สารานุกรมสมุนไพรไทย เล่ม 4 กกยาอีสาน. กรุงเทพฯ. แอ๊ดวานซ์ อะโกร, 2542.
5. มีชัย จริยะนรวิชช์. ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในการรักษาโรคกระดูกพรุน กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.
6. เต็ม สมิตินันท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2554). กรมป่าไม้, 2554.
7. โครงการฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (สืบค้นข้อมูลวันที่ 20 พ.ค. 2554, ที่ http://copper.msu.ac.th/plant/)
8. พรพิมล สุริยจันทราทอง, บุบผา ใจเที่ยง, กาญจนา รุ่งรัชกานนท์. พรรณไม้จากจังหวัดอุบลราชธานี. ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2542.
9. สมเดช กนกเมธากุล. การศึกษาสูตรโครงสร้างของสารเคมีที่มีฤทธิ์ในการยับยั้งเชื้อสาเหตุไข้มาลาเรียจากรากกันครก. รายงานผลการวิจัย. ภาควิชาเคมี คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540.
10. ชื่อพรรณไม้. ศูนย์วิจัยและการจัดการความรู้ทางพฤกษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (สืบค้นข้อมูลวันที่ 20 พ.ค. 2554, ที่ http://bot.swu.ac.th)
11. Xu J, Chen S, Hu Q. Antioxidant activity of brown pigment and extracts from black sesame seed (*Sesamum indicum* L.). *Food Chem* 2005;91:79-83.
12. อุบล มณีกุล, กมลภัค สำราญจิตร์. ความรู้เบื้องต้นของแพทย์แผนไทย ในตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม เล่ม 1. กรุงเทพฯ. กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวง สาธารณสุข, 2541.
13. สถาบันการแพทย์แผนไทย. ลูกประคบ (Herbal compress). (สืบค้นข้อมูลวันที่ 20 พ.ค. 2554, ที่ http://ittm.dtam.moph.go.th/product)
14. Rahula O. B. Wijesekera, Anura L. Varietal differences in the constituents of citronella oil. *Phytochemistry* 1973;12(11):2697-2704.
15. Tushara, Basaka S, Gajen C, et al. Ethnomedical uses of Zingiberaceous plants of Northeast India. *J of Ethnopharmacol* 2010; 132:286–296.
16. วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล. สมุนไพรบ้านดงนาทาม จังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารประกอบการประชุมเรื่องแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูในวัฒนธรรมและประเพณีของประเทศไทย. โรงแรมมารวย การ์เดน กทม. 28 ก.ย. 2552.
17. ฐานข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี (สืบค้นข้อมูลวันที่ 20 พ.ค. 2554, ที่ http://www.phargarden.com)
18. Ang HH. Quassinoids from *Eurycoma longifolia*. *Phytochemistry* 2002;59:833-837.
19. นวรัตน์ มณีแก้ว. องค์ประกอบทางเคมีจากกิ่งกำลังเสือโคร่ง. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ, 2549.
20. Matsuda H. Structural requirements of flavonoids and related compounds for aldose reductase inhibitory activity. *Chem Pharm Bull* 2002;50(6):788-795.
21. Kanokmedhakul S. Bioactive constituents of the roots of *Polyalthia cerasoides*. *J of Nat Prod* 2007;70:1536-1538.
22. Temkitthawon S. Screening for phosphodiesterase inhibitory activity of Thai medicinal plants. *J Ethnopharmacol* 2008;119:214-217.
23. Ramalingam R. *In-vitro* anti-denaturation and antibacterial activities of *Zizyphus oenoplia*. *Der Pharmacia Lettre* 2010;2(1):87-93.
24. Khuntong S, Sudprasert W. Extraction and basic testing for antibacterial activity of the chemical constituents in *Suregada multiforum*. *Kasetsart J (Nat Sci)* 2008;42:429-434.
25. Kanlayavattanakul M, Phrutivorapongkul A, Lourith N. Pharmacognostic specification of *Naringi crenulata* stem wood. *J Health Res* 2009;23(2):65-69.

Editorial note
Manuscript received in original form on May 27, 2011;
accepted in final form on July 21, 2011